

Småstykker

ÄRKEBISKOP ESKIL OCH ÄRKEBISKOPSSKIFTET I DANMARK ÅR 1177

AF
CURT WEIBULL

1.

År 1177 var det ärkebiskopsskifte i Danmark. Eskil nedlade sina ämbeten som ärkebiskop, den påvliga stolens legat och Sveriges primas. Danmarks ärkebiskop hade han blivit år 1137, påvlig legat år 1157 eller 1158 och Sveriges primas år 1157. Till hans efterträdare valdes i Lunds domkyrka Absalon, biskopen i Roskilde.

Saxo skildrar ärkebiskopsskiftet i 14:de boken av *Gesta danorum*. Skildringen är ett litet mästerverk av historieskrivning och en glanspunkt i Saxos Danmarks historia under 1100-talet. »Saxos Beretning har altid staaet som et af Højdepunkterne indenfor dansk Historieskrivning«, skriver Hal Koch. I senare historieskrivning betraktades också Saxos skildring av ärkebiskopsskiftet länge som en trovärdig berättelse om händelsen. Stundom menade man, att Saxo varit närvarande vid den högtidliga akten i Lunds domkyrka och berättade om vad han själv sett och hört. Otaliga gånger har också Saxos skildring återberättats. Först under 1900-talet har trovärdigheten av Saxos skildring ifrågasatts. Den har blivit omstridd och livligt diskuterad. Å ena sidan har framhållits, att Saxo inte konstruerat sin skildring med oväld. Som en röd tråd går genom den en stark ledande tendens. Den har till mål att förhärliga Absalon och framställa honom som bärare av de kyrkliga dygder, som samtiden skattade högst. Grunden för hela Saxos skildring är ett påvebrev. Brevet är oäkta, falskt, och ärkebiskopsskiftet är baserat på ett annat, ännu bevarat påvebrev. Grunden är därmed ryckt undan för hela skildringen. Den faller ohjälpligt samman. Å andra sidan har Saxos skildring i det stora hela betraktats som trovärdig. Man har ansett, att hans falska påvebrev inte spelar någon avgörande roll för denna. Enligt alla källor skall stå fast, att Eskil önskade Absalon till sin efterträdare. Ärkebiskopsskiftet är den definitiva beseglingen av den fred, som slutits mellan kung Valdemar och Eskil. Eskil väljer av egen fri vilja till sin efterträdare Absalon, den man, som stod kungen närmast. Ömsesidig aktning och respekt, fred och harmoni mellan de ledande männen i Danmark präglar ärkebiskopsskiftet år 1177.¹ Så har Saxos skildring sammanfattats och trots.

¹ Curt Weibull, Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI. Hist. tidskrift för Skåneland VI. Lund 1915, s. 259; A. Helgesson, Absalons val till ärkebiskop i Lund 1177. Studier tillägnade M. Pfannenstil. Lund 1923, s. 317; Hal Koch, Ärkebispvalget i Lund 1177. Kirkehist. Samlinger 6. r. I. Kbh. 1933-34, s. 241; Lauritz Weibull, Saxo och ärkebiskopsskiftet i Lund 1177. Scandia 22. Lund 1954, s. 72;

Det har i våra dagar skrivits inemot 130 sidor specialundersökningar om ärkebiskopsskiftet i Danmark år 1177. Men det är plats för ännu en undersökning. Det finns en källa för händelsen som aldrig har kommit till användning.

2.

För en avgång, en »resignation«, från ett biskopsämbete krävdes enligt kanonisk lag påvens tillstånd. Påven Alexander III hade gett Eskil detta i ett ännu bevarat brev. Det är ingen ämbetskrivelse utan hållet i personlig ton och vittnar om nära vänskap. I början av brevet säger påven, att han finner Eskils anhållan om resignation stridande mot kyrkans intressen: »Ty du vet, kringlynt och klok som du är, att så stor är ondskan nu för tiden och så svår att uthärda för Guds kyrka, så oavbruten våldsamheten i förföljelser, att det ingalunda är kyrkan till gagn om ditt biskopsämbete skulle gå miste om dig«. Men påven medger dock, om än motvilligt, Eskil att resignera och ger även förhållningsorder om utseendet av hans efterträdare. »Men broder«, skriver påven, »ingen kan bättre än du känna din själs och din kropps svaghet och för att du inte skall beskylla oss för att förorsaka dig odrägliga svårigheter, medger vi dig, om omständigheterna efter ditt samvetes röst allt framgent kräver det, att du vid lägligt tillfälle må såväl själv som genom kungen i landet — ja, även brevledes och genom lämpliga ombud, om du inte kan eller inte vill personligen vara närvarande — och genom andra rikets andliga och förfarna män verka för att annan person blir satt i ditt ställe och att du strävar att finna en efterträdare, som varken avviker från den rena tron eller förrirrar sig från det rättas och ärbaras smala väg«.²

I sitt brev säger påven ingenting om de former, i vilka Eskils efterträdare skall utses. Påven endast uppmanar Eskil att verka för och sträva efter att finna en värdig efterträdare, ja, påven förutsätter inte ens, att Eskil behöver vara närvarande vid utseendet av den nye ärkebiskopen. Brevet innehåller inte något särskilt bemyndigande för Eskil eller någon föreskrift om utestängande av kungens och de valberättigades inflytande vid utseendet av den nya ärkebiskopen. Påven avser tydligen, att Eskils efterträdare skall utses efter gällande kanonisk lag. Han avslutar sitt brev med orden: »så att vi, när vi genom din och de andras berättelser fått kännedom om allt, må kunna gå vidare i verket med den kringlyntet och trygghet, att varken vi eller du själv i framtiden kommer att ångra vad vi åtgjort«. I dessa ord ligger, att den rätt påven förbehåller sig vid utseendet av Eskils efterträdare endast är stadfästelserätt. Någon annan rätt än denna, den sedvanliga, förbehåller påven sig inte.

3.

År 1877 utgav Rodgero Prümers, en arkivman i Stettin, *Annales Colbazenses*.³ Annalerna är bevarade i original. Verket har tillkommit i Lund under Eskils

J. Oskar Andersen, *Ærkebispervalget i Lund 1177*. Scandia 23. Lund 1956, s. 102; Lauritz Weibull, *Påven Alexander 3:s brev om ärkebiskop Eskils av Lund resignation*. Scandia 23. Lund 1956, s. 153.

² *Corpus iuris canonici*, ed. Friedberg, II s. 102. I översättning: Lauritz Weibull, *Påven Alexander 3:s brev om ärkebiskop Eskils resignation*. Scandia XXIII. Lund 1956, s. 153.

första tid som ärkebiskop. Under 1170-talets senaste år har det förts till klostret Colbaz i Pommern. Vid klostrets nedläggning kom det därifrån och har slutligen hamnat i det kungliga biblioteket i Berlin och under andra världskriget förflyttats till universitetsbiblioteket i Marburg. I Colbazannalerna finns åtskilliga utraderade notiser. En av dessa har varit skriven i marginalen till år 1177. Den är starkt raderad, skriver Prümers; endast sista delen av satsen kan tydas. Prümers läser: »Asker successit, patruelis istius, papali consensu«. ∅: Asker, hans brorson, efterträder (Eskil) med påvligt samtycke. Den på Prümers tid oläsliga första delen av satsen har uppenbart i någon form talat om Eskils resignation. De kemiska medel, som använts för att kunna läsa det utraderade, har numera även gjort den av Prümers lästa sista delen av satsen oläslig — »muligvis med undtagelse af ordene papalis consensu«.⁴ Detta senare tyder på, att Prümers läsning är riktig. Denna kan inte heller gärna vara en felläsning eller konstruktion. Orden »istius patruelis«, »sin brorson«, säkrar, att »Asker« inte är en felläsning för Absalon, utan avser domprosten Ascer och detta trots stavningen med k istället för c. Prümers var arkivman, läskunnig och utgivare av medeltida urkunder. Han kände väl, att Absalon och inte Ascer, domprost i Lund, blev Eskils efterträdare. Man konstruerar i enlighet med vad man vet, sällan eller aldrig i motsats härtill.

Obestridligt är, att notisen i Colbazannalerna under år 1177 är nedskrivna av en samtida. Ascer kom aldrig att efterträda Eskil. Absalon blev hans efterträdare, och notisen måste sålunda vara nedskrivna före Absalons val till ärkebiskop. Notisen bör även, som den senare forskningen visat, sannolikt vara nedskrivna i Lund.⁵ Den är enligt Prümers nedskrivna av samme hand, som under år 1167 skrivit en annan, nu utraderad, men av Prümers läst notis om Eskil. Lika obestridligt som, att notisen under år 1177 är nedskrivna av en samtida, är att den är oriktig. Ascer blev inte Eskils efterträdare.

En följd av att Colbazannalernas notis om, att Ascer efterträtt Eskil som ärkebiskop av Lund är oriktig har blivit, att ingen historiker använt den i skildringen av ärkebiskopsskiftet år 1177. Ingen har ens, så vitt jag kunnat finna, i detta sammanhang omnämnt dess existens.⁶

4.

Saxo berättar i början av sin skildring av ärkebiskopsskiftet, att Eskil vid ett möte med kung Valdemar sagt denne, att han länge längtat efter att få nedlägga sitt

³ Pommersches Urkundenbuch. Ed. R. Prümers I:2, Stettin 1877, s. 483.

⁴ Anne K. G. Kristensen, Danmarks ældste Annalistik. Kbh. 1969, s. 42, 43. Anne Kristensen har förtjänsten att ha närmare uppmärksammat notisen och även pekat på en »fortolkning af Eskils beføjelser«.

⁵ Kroman, E. i Corpus Codicum Danicorum V. Kbh. 1966, s. 44; Anne K. G. Kristensen, anf. arb., s. 42.

⁶ Waitz har i sin utgåva av *Annales Colbazenses* i *Monumenta Germaniae historica, Scriptores* XXIX. Hannover 1892, s. 176 infört notisen i Prümers läsning, men skriver i en not, att den numera är oläslig. Ellen Jörgensen har i *Annales Danici*. Kbh. 1920, s. 43 inte medtagit Prümers läsning vare sig av notisen 1167 eller av notisen 1177. Hon endast skriver, att den förre är fullständigt utplånad och att den senare inte kan läsas. Jfr. Erik Arup i HT 9. r. II. Kbh. 1924, s. 364. I framställningen av ärkebiskopsskiftet, se min avhandling om Saxo

biskopsämbete. Eskil sade enligt Saxo även, »att han hade brev av påven och att dessa gav honom tillstånd inte endast att nedlägga sin värdighet, utan också myndighet att överflytta den på vem han ville. Härtill kom, att han fungerade som romersk legat. Det var då endast som sig borde, att han sörjde för att en annan kom i hans ställe, så att biskopssätet inte blev obesatt«. Längre fram i sin skildring låter Saxo Eskil först ta fram ett brev från påven, i vilket denne medger hans resignation och sedan ännu ett, som »lämnar honom i uppdrag att fungera som påvlig legat och efter fritt skön tillsätta ärkebiskop«. Vid valet i domkyrkan förklarade, enligt Saxo, Eskil emellertid omedelbart, »att han överflyttade den myndighet, som Rom i sin ynnest gett honom, på dem som rätten att välja brukade tillkomma; han uppgav hellre frivilligt sin egen rätt än gick emot andras«. ⁷

Försöker man förklara, varifrån Saxo har sin kunskap om de båda påvliga brev, som han omtalar, faller genast i ögonen, att gruppering och innehåll i de av Saxo refererade, visar långt gående överensstämmelse med det bevarade påvebrevet. Av detta brev har visserligen hos Saxo blivit två — det må nu bero på en missuppfattning hos hans sagesman eller hans egen utsmyckning vid bearbetandet — men både det bevarade brevet och Saxo framhäver till en början påvens motvillighet att bifalla Eskils resignationsanhållan. Orsaken både i det bevarade och i Saxos brev är hans duglighet, och i båda anför hans ålder och svaghet som skäl för påvens medgivande. Avslutningen är också i så mån likartad att den ger anvisning om nybesättandet av det lediga ärkebiskopsämbetet. Själva ombesörjandet av detta anförtros i båda åt Eskil; i det bevarade brevet visserligen inte åt honom ensam. Direkt eller indirekt synes Saxo sålunda ha känt det ännu bevarade påvebrevet. I en punkt avviker Saxos brev emellertid avgjort från det bevarade. Enligt Saxos brev skall Eskil ha av påven fått myndighet att fungera som påvlig legat och efter fritt skön tillsätta ärkebiskop. Enligt det bevarade brevet har Eskil endast att genom kungen och rikets andra män verka för att finna en efterträdare och att själv sträva efter att finna en rättrogen sådan.

Historisk forskning har i senare tid på åtskilliga punkter haft olika uppfattning om Saxos skildring av ärkebiskopsskiftet. Men om ett har man varit ense. Påvarna hade ännu under 1100-talet inte som i senare tider tilltagit sig makt att tillsätta biskopar; allraminst gett sina legater sådan makt. Saxos påvebrev saknar motstycke från påven Alexander III:s tid. Det låter inte heller infoga sig i denna tids kanoniska rätt och härskande praxis vid biskopstillsättningar. Brevet är i punkten om Eskils myndighet oäkta, är falskt. ⁸

Förutom Saxos berättelse om detta påvebrev finns även en annan källa, som otvivelaktigt hänсыftar på detta. I *Annales Colbazenses* har Prümers, som här tidigare sagts, läst: »Asker, hans brorson, efterträder (Eskil) med påvligt samtycke«. Dessa senare ord, »med påvligt samtycke«, kan inte hänсыfta på att påven skulle ha stadfäst Ascers val till Eskils efterträdare, det enda sätt, på vilket en

(Lund 1915), s. 259, har jag inte vågat använda notisen, fast jag väl kände den genom min brors undersökning av Colbazannalerna och fast den föll väl i tråd med min uppfattning av ärkebiskopsskiftet.

⁷ Saxo, ed. Müller-Velschow, s. 912; ed. Olrik-Ræder, s. 512.

⁸ Curt Weibull, anf. arb., s. 262; Hal Koch, anf. arb., s. 265.

påve ger sitt samtycke till ett ärkebiskopsval. Någon sådan stadfästelse har veterligen inte skett. Om så varit fallet, skulle Absalon inte kunnat bli ärkebiskop. Orden måste hänsyfta på något annat. Detta kan rimligen inte vara annat än den myndighet att utse sin efterträdare, som påven enligt Saxo förlänat Eskil. *Annales Colbazenses* bestyrker sålunda den oäkta, falska punkten i Saxos påvbrev. Punkten skulle sålunda inte, som det ligger nära förmoda, vara ett påfund av Saxo. Ett påvens bemyndigande för Eskil att utse sin efterträdare har varit känt i Lund före ärkebiskopsvalet i domkyrkan. Det har varit så klart och säkert, att författaren till *Annales Colbazenses* har infört i dessa, att Ascer efterträdde Eskil. Hur förklara allt detta?

En möjlighet, kanske den enda, finns till förklaring. I det bevarade påvbrevet säges: »Eskil skall sträva efter att finna en efterträdare, som varken avviker från den rena tron eller förirrar sig från det rättas och ärbaras smala väg«. Denna sats i påvens brev har isolerats från de föregående i brevet. Enligt dessa skall Eskil genom kungen och andra rikets andliga och förfarna män verka för att en annan person blir satt i hans ställe. Eskil själv behöver inte ens personligen vara närvarande vid utseendet av sin efterträdare.

Denna isolering av en sats i påvens brev har för Eskild möjliggjort att ur brevet utläsa en myndighet att själv utse sin efterträdare. Eskil var inte endast en from kyrkans man, som slutade sina dagar som munk i Clairvaux, utan även en utpräglad maktmänniska. Saxo, väl inte i allo trovärdig, skildrar honom även som sådan. I sin skildring av schismen inom kyrkan vid mitten av 1100-talet låter han Eskil säga, att »han brunne av begär att våga en krigisk dust med kung Valdemar; hans vana var att befalla över kungarna, inte att lyda dem och böja sig för dem«. Vid ett annat tillfälle låter Saxo kung Valdemar yttra: »Eskils vana är att dricka kungarnas blod, nu törstar han även efter mitt«. Eskils tolkning av påvbrevet har varit, att han och ingen annan är mannen, som skall utse den nye ärkebiskopen. Han har, som den samtida, före valet av Absalon skrivna notisen i Colbazannalerna säger, utsett Ascer, sin domprost och brorson, till sin efterträdare. I varje fall har en uppgift hos Saxo att kung Valdemar misstänkte, att han avsåg göra Ascer till sin efterträdare, varit väl grundad. Absalon, som hylade andra politiska och kyrkliga principer än Eskil, har inte, som ofta sagts, varit den man Eskil önskade till sin efterträdare.

I denna situation har kung Valdemar ingripit. Han har inställt sig i Lund. Eskil har måst avstå från sin självtagna myndighet att utse ärkebiskop. Hans val av Ascer har annullerats. Ascer har något år senare drivits i landsflykt. Absalon har i Lunds domkyrka valts till Eskils efterträdare. Notisen i Colbazannalerna om, att Ascer efterträtt (Eskil) uttraderades. Den var förhastad.

Man har talat om den ömsesidiga aktning och respekt, den fred och harmoni mellan kung Valdemar, Absalon och Eskil som rått vid ärkebiskopsvalet i Lund år 1177. Den råder i Saxos skildring av detta, ett äreminne över Absalon. Den rådde inte i verkligheten. Saxos skildring av ärkebiskop Eskil och ärkebiskopskiftet är ingen trovärdig historisk källa. Det är uppenbart, att oenighet och strid har rått vid valet av Absalon till Eskils efterträdare.

*Summary:*ARCHBISHOP ESKIL AND THE SUCCESSION TO THE
ARCHIEPISCOPAL SEE OF DENMARK IN 1177

For this paper a previously neglected source has been used: a nowadays illegible entry in the margin for the year 1177 in *Annales Colbazenses*. In 1877, Prümers, the publisher of the annals, managed to read the last part of the entry, i.e. . . . *Asker successit patruelis istius, papali consensu*. The first, illegible, part of the entry apparently concerned the resignation of Archbishop Eskil. That the entry is incorrect cannot be questioned: Ascer did not succeed Eskil. Neither is it correct that the Pope gave his consent to the election of Ascer. The entry must, however, have been written by a contemporary and prior to Absalon's election as Eskil's successor. It has a touch of credibility. Added to this, there is an equally false piece of information to be found in Saxo's *Gesta danorum*: the Pope is said to have given Eskil permission to appoint his own successor. The words "*papali consensu*" in the Colbaz annals cannot allude to the Pope's sanctioning of Eskil's appointment of Ascer as his successor, for no such sanction was ever given. There is no reason to suppose that they refer to anything other than the authority the Pope, according to Saxo, should have given Eskil, thus confirming Eskil's own conception of himself as possessing that authority.

A possible explanation of these inaccuracies, perhaps the sole explanation, is to be found in the papal brief in which the Pope gives Eskild permission to resign. It says therein: Eskil must endeavour to find a successor who does not deviate from the true faith nor stray from the narrow path of righteousness and honour. Eskil has picked out this statement in the papal brief and chosen to disregard the preceding ones, which make it quite clear that Eskild's successor is to be appointed according to prevailing Canon law. This disregard of context has made it possible for him to read in the papal brief the authority to appoint his own successor. He has chosen his nephew Ascer for the job. Absalon, who favoured other political and ecclesiastical principles, was not – as is often said – the object of Eskild's choice.

At this point King Valdemar intervened: he took charge in Lund. Eskil was forced to renounce his self-assumed authority to appoint the archbishop. His appointment of Ascer was annulled; in Lund cathedral Absalon was elected Eskild's successor. The entry in *Annales Colbazenses* regarding Ascer's succession has been accounted for.

Much has been said about the mutual regard and respect and the state of peace and harmony which prevailed between King Valdemar, Absalon and Eskil at the time of the election of the archbishop in Lund in 1177. This prevails also in Saxo's literary masterpiece – his homage to Absalon. But it does not hold in reality. Saxo's description of the election of the archbishop is not a reliable source. It is obvious that Absalon's election as Eskil's successor and Denmark's archbishop was a scene of conflict.